

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY
VA O'RTA TA'LIM VAZIRLIGI**

**QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
TARIX FAKULTETI**

“Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi” yo'nalishi 4-kurs
41-guruh talabasi

YO'LDOSHEV ABDIAZIZning
Siyosatshunoslik fanidan tayyorlagan mustaqil
ishi

Qarshi - 2014

Mavzu: Jamiyat hayotida jamoat tashkilotlarining o'рни va roli.

Reja:

1. Jamoat birlashmalari. Manfaatlari guruhlar.
2. Manfaatlari guruhlar harakatining maqsadi va vazifalariga ko'ra siyosiy partiyalardan farq qilishi.
3. Manfaatli guruhlar jamiyatning qaysi sohalarida faoliyat ko'rsatishiga turlarga qarab bo'linishi.
4. Ijtimoiy-siyosiy harakatlar ishtirokchilarining maqsadi va vazifalari.

Demokratik siyosiy tizimlarining alohida xususiyati – ularda xalqning siyosiy jarayonlarda ishtiroki mexanizmlari faol qo‘llanishidir. Xalq saylovlarida ovoz berish referendumlarda o‘z idorasini bayon etish bilan birga, kundalik hayotda o‘z manfaatlarini, talablarini, takliflarini hokimiyatga yetkazish, ularni xal qilish, hokimiyatni nazorat etish kabi vazifalarni amalga oshirish, ya’ni tom ma’noda siyosat subyekti tarzida faoliyat ko‘rsatish imkoniga ega bo‘ladi. Demokratik jamiyatda siyosiy partiyalar bilan bir qatorda turli xil jamoat birlashmalari va ijtimoiy — siyosiy harakatlar faoliyat ko‘rsatadi.

Jamoat, birlashmalarini bir o‘rinda manfaat guruhleri, boshqa bir o‘rinda bosim guruhleri, deb nomlash qabul qilingan. Xush, manfaat guruhleri, deganda nimani tushunamiz?

Manfaat guruhleri — siyosat subyektlarining o‘ziga xos turidir. Ular rasmiy hokimiyat tashkilotlaridan farq qiladi, ammo ushbu tuzilmalar ichida ham vujudga kelishi mumkin. Ayni vaqtda, ular partiyalar bilan ham bir narsa emas (ular siyosiy hokimiyatni egallashga intilmaydilar).

G‘arb demokratik konsepsiyalarida "manfaat"ni birinchi bor shaxs bilan emas, guruh bilan bog‘lagan siyosatshunoslar Jeyms Medison, Artur F.Bentli, Devid Trumenlardir. 1908 yilda nashr etilgan "Boshqaruv jarayoni" asarida A.F.Bentli XIX asr oxiri XX asr boshi ingliz faylasuflarining "guruh — jamiyatning asosiy birligi" haqidagi g‘oyalarini rivojlantirib, jamiyatni turli xil manfaat guruhleri majmuasi tarzida o‘rganishni taklif etdi. Unga ko‘ra siyosiy tahlil obyektini — siyosiy maqsadlarga erishish uchun ixtiyoriy ravishda guruhlarga 6irlashgan odamlar faoliyati tashkil etishi kerak. Shu tariqa siyosatga "guruh" tushunchasi konseptual tarzda kirib keldi, ya’ni guruh, deganda jamiyatdagi mavxum jismoniy shaxslar birligi emas, manfaat va maqsadlar birligi bilan ajralib turuvchi fuqarolar ittifoqi nazarda tutila boshlandi.

Fuqarolar va ijtimoiy tabqalarning turli — tuman manfaatlarini ifoda etish va bu hakda hokimiyat tuzilmalarini xabardor qilish, jamiyat siyosiy tizimida manfaatli guruhlar siyosiy partiyalarning ijtimoiy rollari o‘xshashligidan dalolat beradi.

Biroq, bu umumiylik, o'xshashlik ular o'rtasidagi muxim farqlarni inkor etmaydi, balki thozo etadi.

Manfaatlar guruhlari maqsadi, vazifalariga ko'ra siyosiy partiyalardan farq qiladi. Bu farqlar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, siyosiy partiyalar jamiyat manfaatlarini himoya qilishning eng muhim vositasi — hokimiyatni egallash va uni gulda ushlab turish deb hisoblaydilar. Manfaatli guruhlar esa o'z oldiga bunday maqsadni qo'ymaydilar. Ular o'z a'zolarining manfaatlarini hokimiyat tuzilmalariga ta'sir ko'rsatishi bilan himoya qiladilar.

Ikkinchidan, siyosiy partiyalar odatda o'zining ijtimoiy bazasini kengaytirishga intiladilar va o'z saflarida manfaatlarini turli — tuman bo'lgan kishilarni 6irlashtiradi. Maxsus manfaatli guruhlar esa o'z a'zolarining xususiy (o'ziga xos) manfaatlarini himoya qilish uchun uyushadi.

Uchinchidan, siyosiy partiyalar hokimiyatni egallash uchun saylov kompaniyalarini tayyorlaydilar va o'tkazadilar. Manfaatli guruhlar esa bunday ish usulidan foydalanmaydilar. Ular hokimiyat organlarini shakllantirishda qarashlari o'zlariga ma'qul bo'lgan siyosiy partiyalarni qo'llab — quvvatlash bilan ishtirok etadilar.

Manfaatli guruhlar siyosiy jarayonning subyektlari sifatida muayyan funksiyalarni bajaradi:

- Ijtimoiy manfaatlarni ifoda etish. Manfaatli guruhlar fuqarolar, aholining turli tabaqalari va qatlamlarining xususiy manfaatlarini yuzaga chiqarish, asoslab berish va shakllantirishni ta'minlaydilar.

- Ijtimoiy manfaatlarga vakil bo'lish. Manfaatli guruhlar o'ziga a'zo bo'lgan fuqarolar, ijtimoiy tabaqalarning manfaatlarini ifoda etish, aniq talablarni shakllantirish bilan cheklanib qolmaydilar. Ular bu talablarning amalda ro'yobga chiqishlarini ta'min etadilar. Manfaatli guruhlar fuqarolar, aholining turli tabaqalari bilan davlat organlari o'rtasida vositachilik rolini bajaradilar.

- Siyosiy qarorlar qabul qiladigan organlarni ogoh qilish. Manfaatli guruhlar hokimiyat tuzilmalarini fuqarolar, ijtimoiy tabaqalarning haqiqiy axvolidan, ularning muammolaridan doimo xabardor qilib turadilar.

Bu esa hokimiyat tuzilmalari faoliyatining samaradorligini oshirishga imkon berishi shubhasizdir.

Shunday qilib, manfaatli guruhlar-kishilarning xususiy manfaatlarini ifoda etadigan va ularni davlat va boshqa siyosiy institutlar bilan bo'ladigan munosabatlarida himoya qiladigan ko'ngilli birlashmalardir.

Manfaat guruhlarining turlari

Manfaatli guruhlarning tabiatini chuqurroq va kengroq tutninish — ularning xilma — xil turlarini, shakllarini ko'rib chiqishni talab etadi. Busiz manfaatli guruhlarini to'la tasavvur etish qiyin. Manfaatli guruhlar ham xuddi siyosiy partiyalar kabi turli mezonlarga ko'ra qator

turlarga bo'linadilar. Ular avvalo kelib chiqishining xarakteri va uyushkokerlik darajasiga ko'ra anomik va muassasaviy guruhlariga bo'linadilar.

Anomik guruhlarning xususiyati shuki, ular stixiyali tarzda paydo bo'ladi va yemiriladi. Ular uzoq yashamaydilar, tashkiliy jihatdan tarqoq va davlat organlari bilan muntazam aloqada bo'lmaydilar. Anomik guruhlariga stixiyali paydo bo'ladigan mitinglar, namoyishlar, boshqa norozilik aksiyalari ishtirokchilarining guruhlarini misol bo'la oladi. Ko'pincha ularning harakati kuch ishlatish, majbur qilish shaklini oladi.

Muassasaviy guruhlar — aniq tashkiliy tuzilmaga, barqaror funksiyalar va mutaxassis kadrlar apparatiga ega bo'lgan kishilarning formal birlashmalaridir. Tashkiliy jihatdan tuzilmaning nisbiy murakkabligi, uyushqoqligi bu guruhlariga hokimiyat organlariga sezilarli va muntazam ravishda ta'sir o'tkazib turishga imkon beradi.

Manfaatli guruhlar tuzilish prinsiplari bo'yicha uyushmagan va uyushgan guruhlariga turkumlanadi.

Xarakatlar uzoq muddat va qisqa muddatli bo'lishlari mumkin. Ko'pincha ular maqsadga erishganlaridan so'ng o'z-o'zidan tarqalib ketadilar.

Uyushgan guruhlar yuqori darajadagi ixtisoslik va tashkilotlarga (masalan, Kasaba uyushmalari, tadbirkorlarning birlashmalari etnik assotsiatsilar va boshqalar) egadirlar. Bu guruhlarga quyidagi belgilar xosdir.

- a) formal tashkiliy birlik, birlashmaning ixtiyoriyligi tashkilotning faoliyatida o'z a'zolari bilan birgalikda ishlab chiqarilgan maxsus hujjatlar, nizomlarga amal qilish;
- b) ularning oldindan aniq maqsadni ko'zlab tuzilganligi;
- v) tarkibi va tuzilishining, a'zolar o'rtasidagi aloqalarning barqarorligi;

Ko'plab mavjud bo'lgan uyushgan tashkilotlar klassifikatsiyasidan uyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin;

Muayyan masadlarni amalga oshirishdan manfaatdor bo'lgan shaxsning ixtiyoriy a'zoli prinsipiga tayanadigan tashkilotlar (kasaba, yoshlar va boshqalar);

Muayyan dasturlarni yoki shaxsni qo'llab-quvvatlash maqsadida tuziladigan tashkilotlar.

Uyushgan tashkilotlarning ish olib borishi ularning qonun ta'sirida bo'lishini taqozo etadi. Bu – uyushgan tashkilotlarning ro'yxatdan o'tishida, ularning faoliyati ustidan davlat organlarining nazoratini amalga oshirish mumkinligida o'z ifodasini topadi.

Uyushgan tashkilotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi. Avvalo, birlashmani tuzish uchun davlat organlaridan dastlabki ruxsatnoma olinadi. Ta'sis etilgan tashkilot mavjud huquqiy me'yorlar tomonidan belgilangan tartibda davlat organlarida ro'yxatda o'tadi. Birlashmani tuzishni hohlovchi fuqarolar bu haqida davlat organlariga ariza berib xabardor qilib qo'yadilar. Manfaatli guruhlar jamiyatning qaysi sohalarida faoliyat ko'rsatishiga qarab ham turlarga bo'linadi. Bu quyidagilardan iborat:

Iqtisodiy soha mehnat munosabatlari sohasida tashkil etilgan guruhlar (tadbirkorlik uyushmalari, matbuot ittifoqlari, kasaba uyushmalari);

Ijtimoiy sohada tashkil etilgan guruhlar (qariyalarning birlashmalari, nogironlar jamiyati, mehr shavqat ittifoqlari);

Bo'sh vaqt va dam olish sohasida tashkil etilgan guruhlar (sport jamiyatlari, filatelistlar ittifoqlari va boshqalar);

Fan madaniyat, din sohasida tashkil etilgan guruhlar (ilmiy assotsiatsiyalar, rassomlar, yozuvchilar, san'atkor ittifoqlari, sektalar, cherkovlar, machitlari va boshqalar);

Siyosiy sohada tashkil etilgan guruhlar (ekologik xarakatlar, tinchlik uchun, inson huquqlari uchun kurash olib boruvchi xarakatlar va boshqalar);

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan davlatlarda manfaatli guruhlariga kiruvchi tadbirkorlik ittifoqlari va birlashmalari juda muhim vazifalarni bajaradilar. Ular turli mamlayekatlarda bajaradigan funksiyalari, faoliyat metodlari, aloqa shakllari bilan bir – biridan farq qiladi.

Tadbirkorlik ittifoqlari va birlashmalari o'zining tuzilmalariga ega. Bu tuzilmalar rahbar organlarini (kengashlar, boshqaruv) turli mintaqaviybo'limlarni o'z ichiga qamrab oladi. Ular davlat organlari va tashkilotlariga ishsizlik, inflyatsiya Bilan kurash, ishlab chiqarishni rivojlantirish va boshqa masalalar bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadilar.

Jamiyat siyosiy tizimida muhim ijtimoiy — siyosiy vazifani mehr — shafqat jamg'armalari bajaradilar. Ular kuchli va ta'sirchan tashkilotlar qatoriga kiradilar. Mehr — shafqat jamg'armalari O'zbekiston Respubkasida ham keng tarqalgan va rivojlanib bormoqda. Ular jamiyat barcha qatlamlarining manfaatlarini ifoda etuvchi umumijtimoiy funksiyalarni bajaruvchi guruhlardir. Mehr — shafqat jamg'armalari ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot sohalarida faoliyat ko'rsatmoqdalar. Ularning faoliyati kadrlar tayyorlash, onalik va bolalikni himoya qilish, ijtimoiy kam ta'minlangan oilalarni moliyaviy va boshqa yullar bilan qo'llab — quvvatlashga qaratilgandir.

Manfaatli guruhlarining yangi yunalishlaridan biri ijtimoiy — siyosiy klublar va birlashmalardir. Bu klublar "Saylovchilar ittifoki"; "Saylov"; "Afg'on urushi ishtirokchilari klubi"; "Fidoyi yoshlar klubi" va boshqa yunalishlarda namoyon

bo'lmogda, Bu harakatlarning maqsadi — siyosat subyekta sifatida shaxsning rolini tiklash, o'z- o'zini boshqarishga intilishdir

Jamiyatda kasaba uyushmalari muhim vazifalarni bajaradilar. Bu uyushmalar bir xil mutaxassislikdagi yoki ishlab chiqarishning bir xil tarmog'ida band bo'lgan mehnat kishilarini birlashtiradigan tashkilotlardir.

Kasaba uyushmalari mehnatnatkashlarning ommaviy jamoat tashkilotidir. Bu tashkilot mehnatnatkashlarning iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishga, ularning madaniy — ma'rifiy saviyasi darajasini ko'tarishga qaratilgandir. Hozirgi sharoitda milliy va xalqaro miqyosida kasaba uyushmalari mehnatnatkashlarning manfaatlarini himoya qilishning yangi yullarini, usullarini izlab topishga intilmoqdalar, iqtisodiy va ijtimoiy siyosiy ziddiyatlarning yanada ko'proq chirmashib- chatishib ketishi tadbirkorlarning yirik ijtimoiy- mehnat ixtiloflaridan qochishga, kasaba uyushmalari bilan hamkorlik qilishning yangi yullarini izlab topishga bo'lgan intilishini kuchaytirmoqda. Ijtimoiy sheriklik siyosati mehnat ixtiloflarining keskinligini kamaytirishga qaratilgandir.

Mehnat munosabatlarini sheriklik, kelishuv ruhida tartibga solishning yo'lga qo'yilgan mexanizmi O'zbekistonda ham mavjuddir. Respublikada ijtimoiy sheriklik siyosatining faol tarafdorlari sifatida kasaba uyushmalari, tadbirkorlarning uyushmalari chiqmoqdalar. Ular tomonidan tuzilgan qo'shma komissiya budget, investitsiya, ishchi kuchlar, soliqlar, ish haki, baho va raqobat sohasida siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishda faol qatnashmoqdalar.

Manfaatli guruhlarining mustaqil yunalishi sifatida huquqni himoya qilish tashkilotlari maydoniga chiqmoqdalar. Bu tashkilotlar. "Ijtimoiy himoya komiteta", "Himoya" va boshqa nomlarda faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Hozirgi vaqtda milliy va xalqaro darajada manfaatli guruhlar muhim o'zgarishlarni o'z boshlaridan kechirmoqdalar. Ular stixiyali tashkil etilgan tashkilotlardan o'zining ichki tuzilmalari to'la qaror topgan, Aniq dasturga ega bo'lgan jamiyatning siyosiy tizida o'zining munosib o'rnini topgan tashkilotlarga aylanish davrini o'tamoqdalar. Bu tashkilotlarning o'zgarishlar faoliyati o'ziga sinchkovlik Bilan diqqat e'tiborini qaratishni talab etmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy xarakatlar

Ijtimoiy — syosiy harakatlar ishtirokchilarining, mqsadi va vazifalariga quyidagilar kiradi:

- jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish;
- u yoki bu masala buyicha hukumat siyosatiga ta'sir ko'rsatish;
- o'zlari yashab turgan jamiyatni kuch ishlatmasdan o'zgartirish;

Ijtimoiy — siyosiy harakatlar turli — tuman ko'rinishlarda namoyoi bo'ladilar. Ularning asosiy ko'rinishlariga quyidagilarni kiritishi mumkin:

"Fuqarolik tashabbuslari" (volontarizm). Bu ko'ngilli harakatning negizida insonparvarlik tamoyilari yotadi. Ular xalqni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish, ishsizlikni bartaraf etish, davlat funksiyalarining bir qismini aholiga berish, o'z — o'zini boshqarish kabi talablar va tashabbuslar bilan chiqadilar.

"Fuqarolik tashabbuslari" harakatining kuchayishi hozirgi zamonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Bu xarakatlar dunyoning ko'plab mamalakatlarini, turli ijtimoiy guruhlarini o'z ichiga qamrab oldi.

«Fuqarolik tashabbuslari» xarakatida katta yoshdagi aholidan AqShda -34mln. kishi, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada, Fransiyada 3mln. dan 5 mln.gacha kishi ishtirok etdilar. Bu xarakat sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat, xalqaro faoliyat sohalarida mehr-shavqat, hayri-ehsonning turli shakllarini o'z ichiga oladi. Volontarizm hokimiyatini nomarkazlashtirish, davlat funksiyalarining bir qismini uyushgan aholiga berish orqali kishilarni siyosiy hayotning demokratik shakli va xalq hokimiyatiga jalb etish vositasi sifatida maydonga chiqadi.

Muqobil turmush-tarzi uchun xarakat. Bu xarakat mamlakatning turmush ukladi bilan hayrihoh bo'lmagan aholining katta qismini (asosan yoshlarni) o'z ichiga qamrab oladi. Uning maqsadi – atrof muhitdagi, ijtimoiy hayotdagi barcha illatlari tugatish, rivojlangan industrial va noindustrial jamiyatning insonga ta'sirining salbiy oqibatlarini bartaraf etish, jamiyatni pastdan turib o'zgartirishdan iboratdir.

Muqobil xarakat- bu hulq-atvorning yangi tarzini; tinchlik, adolat, birdamlik va o'z-o'zini ro'yobga chiqarish tamoyillari negizida tuziladigan ishlab chiqarish, madaniy tarbiyaviy va h.k. «muqobil» muassalarda mehnatni tashkil etishning Yangi

shakllari Bilan uzviy bog'langan mayishiy va uy-joy jamoalarida oilaviy va shaxslararo munosabatlarning Yangi shakllarini izlash ham demakdir.

"Yoshlar harakati". Bu harakat asosan yoshlarni qamrab oladi. Bu harakat ham yoshlarga xos bo'lgan, ham umumsiyosiy, ham umumijtimoiy bo'lgan maqsad va vazifalarni o'z oldiga qo'yadi.

Hozirgi yoshlar harakati oldingi yillardagi yoshlar harakatidan ancha farq qiladi. Bu harakatga an'anaviy xokimiyat institutlariga nisbatan chuqur tanqidiy munosabat, o'z qarashlarini ifoda etishda — mustaqillik, kengroq erkinlik, faoliyat usullarida xilma — xillik xos.

Hozir dunyoda 50 dan Ortiq xalqaro yoshlar tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqdalar. Ulardan eng ommaviy va obro'lisi — Jahon demokratik yoshlar federatsiyasi (JDEF) va Xalqaro Talabalar Itgifoki (XTI). Bu tashkilotlarda dunyoning barcha mintaqalarida 100 dan ortiq mamlakatlardan progressiv yoshlar va talabalarning milliy uyushmalari ko'rsatilgandir. Ularning faoliyati BMT, YUNESKO va boshqa hukumatlararo tuzilmalar tomonidan tan olinadi va yuqori baholanadi.

O'zbekistonda yoshlarning "Kamolot" ijtimoiy — siyosiy harakati — mustaqil yurtimizning kelajagi bo'lgan yoshlarning ma'naviy barkamol, vatanparvar, jismonan sog'lom bo'lishi uchun faoliyat ko'rsatadi.

O'zbekistonda, mana bir necha yildirki, "Oila yili", "Ayollar yili", "Sog'lom avlod yili", "Ona va bola yili" dasturlari asosida hukumat ayolarning jamiyatdagi mavqeini oshirish, sharoitini yaxshilash, ayollar muammolariga e'tiborni qaratish bilan jiddiy shug'ullanadi. O'zbekistonda ayollarning "To'maris" ijtimoiy harakati, "Tadbirkor ayol" nodavlat uyushmasi faoliyat ko'rsatadi.

Hozirgi vaqtda "kulrang panteralar" harakati mavjud bo'lib, ular shuning uchun ham o'zlarini "kulrang", deb ataydilarki, ular davlat siyosatiga aralashmaydilar. Belgiyada ayollarning "keksalar partiyasi" faoliyat ko'rsatib keladi.

1995 yil 27 martda Toshkentda Uzbekiston "Xalq birligi" harakati tashkil topib, uning maqsadi, O'zbekiston xalqining birligini yanada mustahkamlash, fuqarolarda mustaqil O'zbekistonning buguni, kelajagiga nisbatan mas'uliyatni oshirishdir.

Manfaat guruhlari va ijtimoiy — siyosiy harakatlarning maqsadi — hokimiyatga erishish emas, unga kuchli bosim o'tkazib, kerakli qarorlarni qabul qilishga majbur etishdan iborat, deb aytib o'tdik, Buning uchun hokimiyatga bevosita ega bo'lmagan tashkilotlar turli usullarni qo'llaydilar.

Siyosiy partiyalar: kelib chiqishi, mohiyati, funksiyalari

Odamlar o'z manfaatlarini himoya qilish va hokimiyatta erishish uchun hamma davrlarda birlashganlar. Shu ma'noda siyosiy partiyalar juda qadimdan mavjud. Zamonaviy partiyalar Angliyada XVII asrda vujudga kelgan, ammo 1832 yil saylov islohotidan keyingina hozirgi ko'rinishini olgan. AqShda partiyalar 1830-yillarda, prezident Jekson davrida, tashkil topa boshlagan. Fransiya va Yevropaning boshqa mamlakatlarida parlament guruhlari va siyosiy klublarning ommaviy tashkilotlarga aylanishi 1848 yil inqilobi bilan bog'liq. G'arb institutlarini birinchilardan bo'lib import qilgan Sharq mamlakatlaridan biri — Yaponiyada partiyalar birinchi jahon urushigacha bo'lmagan.

Siyosat nazariyasida siyosiy partiyalar tarixini bosqichlarga bo'lishda M.Veber tomonidan taklif etilgan quyidagi davrlashtirish qabul qilingan: aristokratik koteriyalar (to'garak); siyosiy klublar; ommaviy partiyalar. Amalda yuqorida sanab o'tilgan davrlarni faqat ikki ingliz partiyasi — liberal partiya (viglar) va konservativ partiya (torilar) o'tgan. Tori va viglarning koteriyalari XVII asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Ular o'rtasidagi farqlar asosan diniy tabiatga egaligi (viglar- puritanlar, torilar — anglikanlar) va turli sulolalarga moyillik bilan belgilanar edi. Siyosiy klub bosqichi siyosatga burjuaziya kirib kelishi bilan boshlanadi. 1831 yilda torilar "Charlton klub", 1836 yilda viglar

"Reform klub" tashkil etdilar. Torilar yirik yer egalari, viglar esa—liberal burjuaziya manfaatlarini ifodalar edi. Boshqa siyosiy partiyalar tarixi ancha qisqa. Ularning ko'pchiligi bir yo'la ommaviy partiya sifatida shakllangan. Shuning uchun ham koteriya va klub bosqichlarini siyosiy partiyalar tarixining ibtidosi, deb hisoblash mumkin. Birinchi ommaviy siyosiy partiya (liberal partiya) yana Angliyada, 1861 yilda tashkil topgan. 1863 yilda Olmoniyada Lassal boshchiligidagi umumiy german ittifoqi tuziladi. XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib G'arbiy Yevropaning deyarli

barcha mamlakatlarda ommaviy partiyalar mavjud edi. Ommaviy partiyalarning tashkil topishiga bu mamlakatlarda joriy qilinayotgan umumiy saylov huquqi va kengayib borayotgan ishchilar xarakati sabab bo'ldi.

Shu o'rinda, har bir mintaqada partiyalar tashkil topishi jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganligini ta'kidlab o'tish joiz.

AqSH avval boshdanoq burjua davlati sifatida shaklangan. Bu yerda taraqqiyot yo'li masalasida yakdillik mavjud bo'lgani holda ichki siyosatda respublikachilar fermerlarga tayansalar, federalistlar savdo — sanoat va moliya kapitaliga tayanganlar. Tashqi siyosatda respublikachilar Fransiyaga moyillik ko'rsatsalar, federalistlar — Angliya bilan ittifoq tarafdori edilar.

Yevropada vaziyat boshqacharoq edi: bu yerda taraqqiyot yo'li haqidagi munozaralar juda keskin kechgan, ko'tarilib kelayotgan burjua sinfiga iqtisodning feodal ukladi, feodal an'analar va kuchli hukmron elitalar qarshi turgan. Shuning uchun siyosiy hayotdagi kurash qattiq bo'lgan va mafkura juda muhim omil rolini o'ynagan.

O'zbekiston va O'rta Osiyoda partiyalar shakllanishi ham o'z yo'lida borgan. Ularning paydo bo'lishi asosan jadidlar bilan bog'liq. XX asr boshlariga kelib shakllangan «Ittixod va taraqqiy», «Erk», «Birlik», «Yosh buxoroliklar», «Yosh xivaliklar» haqidagi matbuotdagi munozaralardan shunday xulosaga kelish mumkinki, asoschilari ularni partiya sifatida qaragan taqdirda ham, ular klub bosqichidagi partiyalar edi.

«Partiya» lotinchadan «qism», “guruh” sifatida tarjimam qilinadi.

Agar qadimgi ma'nolarida partiyalar ayrim manfaat shaxs atrofida uyushgan kishilar guruhini anglatga, zamonaviy ma'nosida partiyalar ko'proq mafkura, hokimiyat masalalarida tashkilotga birlashgan odamlar guruhini bildiradi. Shu ma'noda siyosiy partiyalar fuqarolar jamiyati negizida shakllanadi va siyosiy tizimning eng muhim elementi vazifasini o'taydi.

Siyosiy partiyalar jamiyatda muayyan funksiyalarni bajaradi. Siyosiy partiyalarning bosh funksiyasi – fuqarolar ijtimoiy qatlamlar, manfaat guruhlarining ko'plab xususiy manfaatlarini yagona siyosiy manfaatga keltirishdan iborat.

Shu ma'noda ular jamiyat siyosiy tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanganlar. Ular mavjud siyosiy tizim doirasida jamiyat taraqqiyotiga oid raqobatlashuvchi dastur egalari sifatida chiqadilar.

Jamiyat siyosiy tizimida partiyalar turli ijtimoiy guruhlar manfaatini ifodalabgina qolmay, bu manfaatlarni shakllantirishda ham faol qatnashdilar. Partiyalar vakolat vazifasi bilan bir qatorda vositachilik vazifalarini ham bajaradilar. Ular davlat darajasida qaror qabul qilish jarayonini muvofiqlashtiruvchi va nazorat etuvchi institut sifatida shakllangan.

Partiyalar fuqarolik jamiyatini davlat bilan bog'laydi, ular o'rtasidagi tabiiy ziddiyatlarni yumshatadi. Partiyalar vakolat tizimi orqali parlament va hukumat faoliyatida ishtirok etadi. Ta'kidlash lozimki, kuchli partiyalar jamiyat va davlat aloqalarini mustahkamlash, davlat ustidan nazoratni ko'paytirish orqali davlatni kuchaytiradi, zaif partiyalar – davlatni ham zaiflashtirishi mumkin.

Har bir jamiyat oldida undagi bir— biriga qarama-qarshi manfaatlarni muvofiqlashtirish vazifasi turadi. Partiyalar ana shu ziddiyatli manfaatlarni bayon etishning doimiy kanallaridan biri sifatida jamiyat barqarorligi oshishiga olib keladi.

Ko'p davlatlarda partiyalarning maqomi va faoliyati maxsus qonunlar yoki konstitutsion me'yorlar bilan tartibga solinadi. Dunyo Konstitutsiyalarida siyosiy partiyalarning roli masalasiga besh xil yondoshuv mavjud:

Partiyaga berilgan huquqiy ta'rif ham umumiy, ham alohida belgilarni o'z ichiga oladi. Bu belgilardan eng muhimlari: saylovlarda ishtirok etishning majburiyligi, partiyalar faoliyatining doimiyligi, siyosiy ishtirok etishning, uyushganlikning darajasi, a'zolarining soni va partiyaning nomidir. Bu ta'rifga ko'ra, faoliyati doimiy bo'lmagan tashkilotlar, masalan, faqat saylovoldi davrida faoliyat yurituvchi saylovchilar ittifoqi kabi tashkilotlar partiya, deb hisoblanmaydi. Partiyaning rasmiy tan olinishini ko'rsatuvchi, unga davlat himoyasini beruvchi muhim adolat — bu ro'yxatdan o'tkazishdir. Partiya ro'yxatdan o'tgandagina unga saylovlarda ishtirok etish huquqi va moliyaviy imtiyozlar beriladi.

Partiyalarni ro'yxatdan o'tkazish shartlari tufayli davlatlarda turlicha bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasida partiyalar Adliya vazirligida ro'yxatdan

o'tkaziladi va buning uchun ma'lum muddatgacha 8 ta viloyatda yashovchi partiya a'zolarining 5000 dan kam bo'lmagan imzosi to'planishi zarur. Ispaniya, Italiya, Fransiya kabi davlatlarda partiyalar, ichki ishlar vazirligida, Belgiya va Niderlandiyada — Adliya vazirligida, Portugaliyada — Oliy sud, Braziliyada — Oliy saylov sudida ro'yxatdan o'tadilar, v.h.

Shunday qilib, siyosiy adabiyotda partiyaning xilma — xil ta'riflari mavjud ekan: — Ana shulardan kelib chiqib, siyosiy partiya quyidagicha ta'rif berish mumkin: siyosiy

partiya-siyosiy hokimiyatni egalash yoki unga doimiy ta'sir o'tkazish maqsadida mafkuraviy asosda tashkil topgan ixtiyoriy ittifoq.

Odatda, zamonaviy siyosiy partiyalar quyidagi ichki tuzilishga ega:

- yetakchi (yetakchilar) va rahbarlar guruhi;
- apparat;
- faol a'zolar;
- passiv a'zolar.

Samarali faoliyat ko'rsatish uchun partiya siyosiy faoliyat bilan faol va maxsus shug'ullanuvchi "malakali siyosatchilar" rahbarligiga muhtoj. Ular partiya faoliyatini tashkil etadilar va muvofiqlashtiradilar.

Partiyalar odatda byurokratik apparatga ega. U tashkilotda ishlovchi va o'z mehnati uchun haq oluvchi odamlardan iborat.

Partiyaning faol a'zolari — uning rahbariyati yoki byurokratik apparatiga kirmagan holda tashkilot faoliyatida doimo ishtirok etuvchi shaxslardir. Partiyaga kirishga ularga turli sabablar ta'sir etadi: siyosiy manfaatlar, moddiy omillar, hokimiyat, obro'ga intilish, v.h.

Partiyaning passiv a'zolariga tashkilotga kirgan, ammo uning faoliyatida dam—badam qatnashib turadigan shaxslar kiradi.

Partiyaga hayrixoh rypuh mavjud bo'lishi mumkin: ular tashkilotga kirmagan holda uning mafkuraviy va pirovard maqsadlarini qo'llab — quvvatlaydilar. U Hayrihoxlarning roli saylov kampaniyalari davrida ayniqsa beqiyos ortadi.

Partiyalar hayotida moliyaviy jihatdan ularni ko‘llab- quvvatlaydigan tashkilot yoki alohida shaxslarning roli juda muhim. Ularga yirik kapital egalari yoki milliy, chet el tadbirkorlik, kasaba, diniy va madaniy tashkilotlar kiradi. Partiyalarga ko‘rsatgan moliyaviy yordamlari tufayli xomiylar unga ta’sir eta olish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Siyosat nazariyasida partiya tizimi deyilganda, hokimiyat uchun kurashda va uni amalga oshirishda ishtirok etuvchi barcha partiyalar birligi tushuniladi. Partiya tizimlari shakllanishiga va uning o‘ziga xosligigiga juda ko‘p omillar ta’sir etadi. Xususan, amaldagi Konstitutsiya, qonunchilik, saylov turi, shuningdek, jamiyatda amal qiluvchi siyosiy madaniyat, an’analar, milliy, diniy omillar, jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar – partiya tizimi tabiatini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Tarixan partiyaviy tizimlarning quyidagi turlari shakllangan: bir partiyaviy, ikki partiyaviy (ba’zi adabiyotlarda “mukammal ikki partiyaviy tizim” va ikki yarim partiyaviy tizim) hamda ko‘p partiyaviy tizim (ba’zi adabiyotlarda “mukammal ko‘p partiyaviy tizim” va “hukmron partiyali ko‘p partiyaviy tizim”).

Bir partiyali tizimda yagona partiya davlat hokimiyatiga ham egalik qiladi. Yorqin misoli – sobiq SSSR Kommunistik partiyasi.

Umumilliy saylovlarga mamlakatda amal qilayotgan partiyalarning faqat ikkita – yetakchisigina – ovozlarning 90% va undan ortig‘ini to‘plasa – “mukammal ikki partiyaviy tizim” to‘g‘risida fikr yuritish mumkin bo‘ladi. Bunday tizim – AqShda mavjud.

“Ikki yarim” partiyaviy tizimda ikki yirik partiya saylovchilar ovozlarning 75-80% ga ega bo‘lib, “uchinchi” partiya saylov natijalariga jiddiy ta’sir ko‘rsata oladigan darajada ovoz to‘plagan bo‘ladi. Yirik partiyalar “uchinchi” partiya bilan, yoki o‘zaro bir-biri bilan ittifoqlar tuzishga majbur bo‘ladilar. Bu tizim, masalan, GFR da amal qiladi.

Ko‘pgina mamlakatlarda mavjud ko‘p partiyaviy tizimlarda bir qator partiyalar hokimiyat uchun kurashda deyarli bir xil imkoniyatlarga ega. Shuningdek, ular turli ittifoqlar, partiya bloklari tuzishlari mumkin. Bunday tizimlardagi partiyalarning

sonlari turlicha bo'ladi: 3 tadan (Belgiya, Avstriya) 12 ta (Niderlandiya) va undan ortiq.

Ko'p partiyaviylik shakllanishiga bir qator omillar ta'sir etadi. Ko'p qatlamlar, sinflarga ega mamlakatlarda ko'p partiyaviylik shakllanishi oson (Rossiya). G'arbiy Yevropa mamlakatlarida mafkuraviy va diniy, shuningdek, tarixiy va milliy omillar ko'p partiyaviylik shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O‘zbekiston». 2005.
2. Karimov I.A Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
3. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
4. Politologiya. O‘quv qo‘llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O‘AJBNT» markazi. 2002.
5. Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
6. Pugachev V.P., Solovev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
7. Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
8. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug‘at. T., 1998 yil
9. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o‘quv qo‘llanma). T., 99 12. Politologiya (o‘quv qo‘llanma). T., 2002 yil.